

ДИСКУСІЇ

УДК 327.39 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.31>

О. Радзівілл,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін
Київського університету права
Національної академії наук України

І. Толкачова,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Національного транспортного університету

«ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ» – ЯК ЗАДЕКЛАРОВАНА МЕТА І ЯК ОБ'ЄКТИВНА РЕАЛЬНІСТЬ

Постановка проблеми. Стаття присвячена аналізу соціологічних причин періодичних відхилень українсько суспільства в його русі до інтеграції в цивілізований світ, зокрема до членства в Європейському Союзі. Виходячи з актуальності істотних світоглядних змін для реалізації євроінтеграційних прагнень України, досліджено визначальні риси розвитку світоглядної основи «колективного Заходу», починаючи з «папської революції» і завершуючи здобутками в царині соціальних та гуманітарних наук, які стали останньою з «наукових революцій» нового часу і активно втілюються в праві Європейського Союзу. Спираючись, зокрема на комунікативну теорію Н. Лумана, проаналізовано невтриманість в часі реформ в Україні, яка гальмує наближення публічного порядку і правосвідомості посадовців до *acquis communautaire* європейського права.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою викладеного матеріалу стали «Критика чистого розуму» І. Канта, дослідження розвитку західної правової традиції Г. Бермана, комунікативна

теорія соціальних систем Н. Лумана та онтологія Н. Гартмана, а також установчі договори Європейського Союзу.

Викладення основного матеріалу. Термін «європеїзація» кілька років до і, за інерцією, після Майдану 2013-2014 років – набув значного поширення в якості однієї з характеристик загального прагнення українського суспільства – реалізувати, розпочатий ще в 90-ті, процес євроінтеграції та відродити самоусвідомлення українців як однієї з європейських націй. За більш ніж три десятки років після проголошення Україною суверенітету, це прагнення періодично наражається на низку перепон, природа яких лише після повномасштабного вторгнення сусідньої держави-терориста починає усвідомлюватися в усій повноті загроз, з ними пов'язаних. Власне й сам термін «європеїзація» набув поширення, переважно, в тих колах нашого суспільства, які, негативно відносились до самої ідеї євроінтеграції України і тривалий час, формально, прагнучи бути «в авангарді» євроінтеграційних зусиль України, реально

мали на меті – якщо не провал, то облудну імітацію цих зусиль.

Пошук відповідей на питання, чому найкращі й цілком обґрунтовані сподівання нації, зафіксовані навіть в офіційних документах, часто виявляються далекими від втілення, відносяться до предмету соціальних та гуманітарних знань. Саме на їх основі, в процесі їх поширення й адаптації до масової свідомості, формувався комплекс матеріальних і процесуальних принципів, які сприяли відбору «колективним Заходом» таких форм суспільного ладу, де найважливіші гуманістичні цінності не лише захищаються на рівні національного та міжнародного універсального й регіонального публічних порядків, але діють і на рівні інтерсуб'єктивних комунікацій, як основа суспільного договору.

Важливим орієнтиром в процесах євроінтеграції стало *acquis communautaire* європейського права. Це поняття набуло офіційного поширення з прийняттям Маастрихтського договору 1992 року, в розвиток якого у червні 1993 року були затверджені «Копенгагенські критерії», дотримання яких розглядається як обов'язкова умова для вступу в Союз нових держав. Ці критерії об'єднують у три групи: 1) політичні критерії (інституційна стабільність; дотримання принципів демократії та верховенства права; забезпечення прав людини та повага до національних меншин і їх захист); 2) економічні критерії (ринкова економіка на основі добросовісної конкуренції) і 3) комплексний критерій «*acquis communautaire*», що втілює зобов'язання й цілі, які впливають з членства в ЄС. Зміст власне *acquis* розкрито Комісією ЄС [1].

Уряди України з 1994 року [2] декларують прагнення адаптувати законодавство України до *acquis* ЄС – саме в такому, вузькому й чітко окресленому сенсі. В реальності їх спіткає багато прикрих помилок і непорозумінь, при тому, що й самі

ці зусилля переживають періодичні чергування поступів і відступів. Як відомо, на відверту зраду владою євроінтеграційному курсу України восени 2013 року, українське суспільство відповіло Майданом, на що кремль відреагував окупацією частини нашої території, а Європейський Союз – прискоренням підписання й ратифікації Угоди про асоціацію з Україною (далі – Угода) [3].

Попри незаперечність того, що підписання Угоди стало важливим кроком до євроінтеграції, впадає в очі надмірне її обтяження запевненнями з боку України – дотримуватися *acquis* ЄС, які зустрічаються двадцять разів (лише в тексті, не рахуючи Додатків і Протоколів), а ознайомлення з її змістом дозволяє припустити, що можливості, які вона відкриває для України, не використані повною мірою через формальне відношення до укладення її тексту авторів з української сторони. При цьому, багато положень Угоди залишають одного з головних потенційних вигодонабувачів Угоди – українського підприємця заручником недолугості чиновників. Йдеться, зокрема, про санкції у випадку порушень положень Угоди з боку державних служб, які погіршують умови торгівлі для підприємців, як, наприклад, у статті 37 Угоди. Для порівняння, в самому Лісабонському договорі посилення на *acquis* зустрічається один раз – в сенсі *acquis* європейського права (р. 4, art. 10) і ще раз – в сенсі розвитку «Schengen *acquis*» (р. 3, art. 69 F) [4].

Отже, при всьому значенні Угоди, що втілила, передовсім, волю Майдану, тобто найбільш небайдужої до долі України частини українського суспільства, той питомий стиль укладення юридичних актів, особливо міжнародних угод, в яких би мало місце чітке і в деталях розуміння того, як їх положення будуть виконуватися пересічними громадянами, і які б сприяли максимально повному захисту саме їхніх інтересів, – зали-

шається для значного масиву українських службовців ще дуже віддаленим стандартом. Це наслідок як самого характеру формування всіх гілок влади в Україні, так і фатальної інерції «командно-адміністративного» стилю відносин, що склався в відомствах СРСР і зберігається, підтримуючись через міжособистісні комунікації, – «від генерації до генерації» посадовців – у владних структурах сучасної України.

Для того, щоб всі гілки влади в суспільстві були постійно представлені і регулярно поповнювалися найбільш компетентними й відповідальними представниками нації, необхідні не лише чіткі й стабільні та зрозумілі формальні принципи: суспільство повинно бути компетентним стосовно цих правил на елементарному рівні, а також – пильним і готовим, при необхідності, ставати на захист конституційних норм у випадках їх систематичних порушень. У цьому напрямі українське суспільство, в цілому, рухається досить рішуче, проте ще й досі саме владні структури стають прихистком суб'єктів з виразно анти-соціальними характеристиками. Вочевидь, колективний світогляд українців ще має пройти процес очищення від стилю відносин, властивих суспільствам зі станово-кастовим устроєм, яким був і устрій СРСР, попри відомі гасла його панівної ідеології.

Для успішності формального дотримання умов євроінтеграції, українське суспільство має зрозуміти і органічно засвоїти цінності громадянського суспільства, виплекані Європою за кількатороків боротьби податного стану проти привілеїв панівних (церковної й військової) верхівок. Цей, систематизований і втілений в численних світоглядних концепціях та юридичних актах, досвід європейських та інших «західних» націй, розкриває поняття «Західна правова традиція» (далі – ЗПТ), запропоноване на початку 1990-х Г. Берманом [5].

Найважливішою ознакою ЗПТ Г. Берман вважає інституціалізацію права, як самостійного чинника організації суспільних відносин, що сформувався в процесі його виокремлення (емансипації) від масиву більш давніх форм, пов'язаних з двома панівними верхівками всіх станово-кастових суспільств – репресивного управління з боку військової верхівки та ідеологічного (релігійного) контролю з боку духовенства.

З початку формування Західно-християнської регіональної цивілізації, яку Г. Берман пов'язує з «Папською революцією» XI-XII століть, в межах розвитку ЗПТ стрімко й постійно відбувається оновлення правової свідомості, техніки правосуддя й правотворчості. У ході низки революцій, які, в перспективі, наближали Європу Нового часу до ідеалів громадянського суспільства, право європейських держав все більше віддалялося від репресивних та ідеологічних критеріїв забезпечення публічного порядку, формуючи правову культуру, удосконалюючи тексти юридичного змісту, розвиваючи практику правосуддя на основі загального розуміння справедливості, реципіюваного з творів та юридичних актів античності, та тлумачення на її користь звичаїв, моралі, прецедентів та інших релевантних джерел. У цих процесах, початково станово-кастові за своїм походженням, правові системи Західної Європи консолідувалися – в, умовно, дві «правові сім'ї»: англо-саксонського та континентального права, кожна з яких діють як взаємодоповнюючі підходи до права, не припиняючи взаємовпливу й донині: перша зосередилася на удосконаленні процесу; друга – на удосконаленні кодифікованих правових текстів.

Отже, в процесі розвитку такого комплексного явища як ЗПТ, право як «писаний розум», тобто системо-творчий для суспільства інститут, сформований на основі постійного раціонального переусвідомлення дос-

верствами істотно посилилася, формувалися спеціальні засоби підтримки цілісності суспільства, що забезпечували «безконкурентну репрезентацію», яка, зазвичай, транслювалася через наративи, обряди й символіку певної релігійної традиції, нав'язуючи усьому суспільству цінності й правила, вигідні для привілейованих верств.

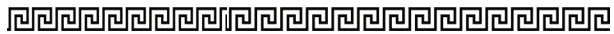
З Нового часу, коли у Європі посилюється боротьба проти становищ привілеїв і формуються ідеали громадянського суспільства, виникає ідеологія – побудована на певних раціональних засадах концепція, покликана, в умовах динамічних соціокультурних змін, замінити традицію. Ліберальним суспільствам поступово вдалося інституціалізувати співіснування і взаємостимування двох опозиційних ідеологій, які, на думку Н. Лумана, кумулятивно (на рівні публічних комунікацій) репрезентують два протилежні типи індивідуальної реакції членів суспільства на поточні зміни: консервативний тип втілює «тавтологічна» ідеологія, реформаторський тип – «парадоксальна» ідеологія.

Будучи складними концептуальними системами, ідеології мають власні «захисні засоби», базовим з яких, за Н. Луманом, є табу на комунікації «з приводу основного питання», навколо якого відповідна ідеологія вибудовується. Прикладом таких табу може слугувати питання походження прибутків у суспільствах «раннього капіталізму», або ж витіснення в Україні української мови – з публічних, а поступово, – і з міжособистісних комунікацій. В якості найбільш радикального засобу «самозахисту» ідеології, Н. Луман вказує на набуття нею статусу «єдино вірного вчення» в тоталітарних режимах, де ідеологія спрощується до стану безконкурентної репрезентації, але зі значно ефективнішим арсеналом впливу на суспільну свідомість.

Істотні соціальні зміни, тобто перебудову – як організації, так і критеріїв самореференції членів суспільства, Н. Луман розглядає як наслідок формування й розвитку нових видів інтерсуб'єктивних комунікацій, які соціальна система для збереження своєї незмінності, – зазвичай, намагається блокувати через «консервативні» комунікації. Якщо нові види комунікацій здатні оформитися в підсистему, вона постає як реформаторська, тобто опозиційна панівній.

Роль у цьому процесі інтерсуб'єктивних комунікацій, в яких, крім мови, в її найширшому тлумаченні, задіяно весь комплекс емоційно-трансцендентальних актів та вкорінених через них звичок, ціннісних і світоглядних установок, Н. Луман вважає вирішальною, причому, як у просуванні нових світоглядних ідей, так і в організації запеклого опору їхньому впливу. Як приклад, головним засобом гібридної війни РФ проти України, з метою протидіяти відродженню української політичної нації і зміцненню української держави, – стало масове використання міжособистісних контактів, в яких роль тавтологічної (консервативної) ідеології відіграла раціонально безглузда суміш символів колишніх антагоністів – російської імперії і СРСР: до повномасштабного вторгнення, кремль транслював руйнівні для українського суспільства наративи – через десятки тисяч своїх «агентів впливу» – медійників, «поп-зірок», священників УПЦ МП, управлінців різних рівнів, працівників ВНЗ, шкіл, спортивних секцій та дитячих закладів, реалізуючи через них і повномасштабний контроль більшості джерел публічних комунікацій.

Висновки. Час виявляє все нові рівні протистояння у війні України проти окупанта. За очевидним вибором «вперед в Євросоюз чи назад у кремлівський гулаг», проглядається значно триваліше протистояння: з одного боку, Європа, яка пройшла

of reviving the self-awareness of Ukrainians as one of the European nations and their integration into the civilized world, first of all, into the “space of freedom, security and justice” of the European Union. The authors adhere to the opinion that for the success of formal compliance with all the conditions of European integration set before our state, Ukrainian society must understand and organically assimilate the values of civil society, nurtured by Europe over several hundred years of struggle of the tax-paying class against the privileges of the ruling (ideological and repressive) elites. During the research of this issue, the conclusions were drawn that without significant worldview changes in Ukrainian society, despite the heroism and high civic consciousness of its active part, devoted to the development of Ukraine as a social, legal, democratic and, accordingly, European state, it may still suffer for quite a long time from the inertia inherent in the USSR, clan-caste relations, at the top of which periodically appears an oligarchy headed by a dictator, as the Putin regime most obviously demonstrates. Based on the communicative theory of N. Luhmann, the article, in particular, analyzed how in the last decades before the full-scale invasion of Ukraine, the neighboring terrorist state through interpersonal communications, that is, through the influence of millions of its agents, broadcast destructive narratives for Ukraine, significantly increasing metastases of the USSR and the “Russian world” in the body of Ukrainian society. It is emphasized that time reveals new levels of confrontation in Ukraine’s war against the occupier. The authors proposed ways to overcome the above-mentioned problems and emphasized that this required a very comprehensive approach.

Key words: European Union, Europeanization, civil society, justice, lawmaking.

Література

1. Визначення *acquis* ЄС. URL: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/acquis> (дата звернення: 10.10.2023).

2. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (дата звернення: 10.10.2023).

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 року / 27 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?test=4/UMfPEGznhhaP1.ZixKBnFzHI4s.s80msh8le6#Text (дата звернення: 10.10.2023).

4. The Treaty Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community. Lisbon, 13 December 2007. URL: <https://bit.ly/2SfzTFI> (дата звернення: 10.10.2023).

5. Berman H. J. The Western Legal Tradition in a Millennial Perspective: Past and Future. *Louisiana Law Review*. 60 (3). 2000. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5823&context=lalrev> (дата звернення: 10.10.2023).

6. Kant I. *Critique of Pure Reason*. Cambridge University Press, Reprint 2000. URL: <https://philocyclevl.files.wordpress.com/2016/10/kant-critique-of-pure-reason-cambridge.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).

7. Barac A. *Human Dignity, the Constitutional Value and the Constitutional Right*. Cambridge University Press. 2015. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/human-dignity/40BEE1850869AD-2D3CE855EB99472048> (дата звернення: 10.10.2023).

8. Luhmann N. *Introduction to System Theory*. Cambridge University Press. 2013. URL: https://www.mediastudies.asia/wp-content/uploads/2016/08/Niklas_Luhmann_Introduction_to_System_Theory.pdf (дата звернення: 10.10.2023).